

Emlékeztetés mint örökségesítés

Murádin János Kristóf: *Felejtésre ítélve. Erdélyi magyar civilek szovjet fogságban (1944–1953)*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Bp. 2023. 223 o.¹

Ha az ismertetés címe erőltetettnek is tűnik, maga a kötet célja teljesen egyértelmű: az erdélyi magyar polgári lakosság egy részének 1944. őszi Szovjetunióba való elhurcolásának feltárása és ennek a szakirodalmi építkezésnek a bemutatása, integrálása a romániai magyar emlékezet-hagyományba. Ez utóbbi érdekében a kötet tárgyalja – első és utolsó két fejezetként – nemcsak az 1944. augusztus–szeptemberi előzményeket (15–26. o.), hanem a fogságban tartottak utóéletét (149–160. o.) és a történeti esemény 1990 utáni köztudatba épülését is (161–176. o.). A kötet főszereplői az erdélyi magyar elhurcoltak tömege Tordáról (700 személy), Kolozsvárról és környékéről (6 ezer), a Székelyföldről a földvári táborba internáltak (6–8 ezer), valamint további 6 ezer ember Észak-Erdély más településeiről, 20 ezer (jórészt erdélyi) honvéd a magyar hadseregből, illetve az erdélyi német származású, de magyar nyelvű deportáltak, akik számát 7–10 ezerre becsülik. Ez a közel 50 ezer férfi az erdélyi magyarság 3%-át adta. A szűken vett 20 ezer civil

elhurcoltak kétharmada tért élve haza a táborokból. Magára a civilek elhurcolására 1944. október–novemberben került sor, településenként három–négy napos akciók keretében, valamint a nagy szász és sváb internálás során 1945. január 10–16. között. A hét nagy (és 38 al)fejezetre tagolt könyv – a már említett első és az utolsó kettőn kívüli – négy fejezete a polgári lakosság foglyul ejtését, az indokokat, a románok szerepét; az elfogott embereknek a Szovjetunióba való szállítását; ott a táborlakók életét; majd a szabadon bocsátás körülményeit tárgyalja. Mindezt 30 oldal melléklet, a különböző településekről elhurcoltak névjegyzéke egészíti ki.

A 223 oldalas, Erdélyi Múzeum-méretű, kemény borítóval bíró kötetben a szerző 79 fényképet közöl. Ez utóbbiak nagyrészt írott, személyes forrásokról készültek, de nagyon sok emléktárgy is látható, amely jól kiegészíti a szöveget. Sajnos, a legfontosabb térképeknél, *A különböző fogoly és munkatáborok* (71. o.), *Az erdélyi magyarok fogságba hurcolásának...* (137. o.) megspórolta a kiadó,

1 | A recenzius is szűrős szemmel olvassa azokat a kritikákat, ahol az adott munka lektora, opponense, szerkesztője írja meg véleményét. Ebben az esetben az ismertetett munka kiadói lektora volt az írás szerzője. Az ismertetést azért vállalta, mert lektori véleményének lényegét, amely a levéltári források sokkal szélesebb körű bevonására vonatkozott, negligálták, ugyanakkor a kötet az utolsó fejezet révén jóval átfogóbb lett. Harmadrészt ez a rövid írás a recenziusnak egyben a szakirodalmi tájékozódásra is lehetőséget adott.

Bárdi Nándor (1962) – történész, kutatóprofesszor, HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont, Kisebbségkutató Intézet, Budapest, bardi.nandor@tk.hu

<https://doi.org/10.36373/em-2025-1-13>

hogyan szétbontsa és újrarajzoltassa ezeket, így funkciótlannak illusztrációk lettek. A könyv szerkezete, tördelése áttekinthető, nélkülözi a hosszú körmondatokat.

Murádin 2019-es könyve az Erdélyi Párt történetéről leíró jellegű, olyan politikátörténeti munka, amely nem fordult a társadalomtörténeti háttér felé, nem bontotta ki a töréspontokat és a törésvonalakat, a budapesti kormányzathoz való viszonyt, a regionalizmus mibenlétét, valamint nagyon Kolozsvár-központú volt.² Bizonyos értelemben az a munka hasonlít György Béla párttörténetéhez.³ Az utóbbi szerzőt a recenzens elég közelről ismerte, és a vele folytatott beszélgetésekből is világos volt, hogy a munka az erdélyi magyar közönségnek példaként vagy modellként készült, az ismeretek kanonizációs szándékával, és ezen nem is akart túllépni. Murádinak ezt a könyvét hasonlóknak látom. A most bemutatásra kerülő munkánál is megvan ez az indíttatás (emlékezetkanonizálás), de most Murádin megtalálta a feltárás és értelmezés egyensúlyát. Ugyanis itt már a leírása működés-központú. Ez részben annak köszönhető, hogy interjúkat és visszaemlékezéseket használt, azokból sokat idézve. De ennél is fontosabbak a szerkezetet kialakító kérdések: azt vizsgálja, hogy mi a hamis indoklás és a valós okok a málenkij robotra való hurcolásban, s ebben mi a szerepe a helyi román szereplőknek, a vizsgatérő közigazgatásnak. A szállítás során nemcsak ennek az infrastruktúráját (gyűjtőhelyek, tranzit-, gyűjtő- és céltáborok) és menetrendjét írja le, hanem a szökés, az éhezés, a helyi lakosság, a (sikertelen) közbenjárások viszonyait is. Az erdélyi magyarokat fogadó 14 nagy, illetve ezeknek

a 93 altáborát 6 regionális csoportba sorolta, és jellemezte a különbségeiket. A táborélet során nem a külső fegyvelmezésre, ellenőrzésre, hanem a mindennapi túlélésre, az ellátásra, éhségre, betegségre, az elhalálozásra, a munkára (az ez után kapott szerény fizetésből tarthatták el magukat), az agitációra, szabadidős tevékenységre, a külső kapcsolattartásra koncentrált. A hazaérésnél sem csak a számbeliség, szállítás a téma, hanem a kapcsolódó hírek, álhírek és az otthoni drámai fogadtatás, valamint a még haza nem tértek utáni tömeges érdeklődés. Az 1953–1989 közti korszak a volt foglyok számára a tabusítás különböző szintű, irányú formáiról szólt. Az ezt követő, 1990 utáni évtizedekre nézve a szerző sorra veszi a témának az erdélyi magyar köztudatba épülését: a visszaemlékezéseket, a tudományos feldolgozásokat, az emlékműveket. S ezzel párhuzamba állítja a hivatalos román állami álláspontot, amely nem vesz tudomást a román közigazgatásnak az elhurcolásban betöltött szerepéről.

A recenzens legfőbb előzetes kritikája a levéltári források hiányára vonatkozott, annál is inkább, mert az eddigi szakirodalomban például Benkő Levente, Papp Annamária, Hannalore Baier munkáiban ebből jóval többet látunk. A szerzővel folytatott ezzel kapcsolatos levelezésünk végül is azzal zárult, hogy ha végigjárta a levéltárakat a források után, akkor nem elég leírni, hogy nincs forrás, hanem magáról az útról, arról, hol nem talált anyagot mindenképp részletesen írni kellett volna, hogy kételyünk ne maradjon. Az irodalomjegyzékben felsorolt 5 levéltár 10 állaga nagyon szerény merítés (211. o.). Ennek belátásához elég kézbe venni Benkőék munkáját.⁴ Nem beszélve a

2 | Murádin János Kristóf: „Mindent Erdélyért!” *Az Erdélyi Párt története 1940 és 1944 között*. Scientia, Kvár 2019.

3 | György Béla: *A romániai Országos Magyar Párt története, 1922–1938*. Pro-Print, Csíkszereda 2017.

4 | Benkő Levente–Papp Annamária: *Magyar fogolysors a második világháborúban*. II. (Dokumentumok a magyarok második világháborús fogságáról). Pallas-Akadémia, Csíkszereda 2007.

kárpátaljai feltárásokról, amelyekből világos, hogy volt és van írásos dokumentáció szovjet részről, és akkor miért ne lenne hasonló romániai is?⁵

A könyv alapvetően interjúkra alapoz, 24-et a szerző készített, 6 között volt Benkő Leventével, 3 pedig az utóbbi szerző munkája. A 33 interjúból 22 kolozsvári elhurcoltról szól (222–223. o.). Tehát azt mondhatjuk, hogy a kötet forrástörzsanyaga és az idézések alapvetően a kolozsvári elhurcoltak emlékezésére épülnek. Az erre vonatkozó alapkutatást fejlesztette tovább Murádin. Az ötezer kolozsvárihoz képest a hasonló nagyságú partiumi és székelyföldi csoportból sokkal kevesebb megnyilatkozást kaptunk. Valószínűleg hiábavaló elvárás is volna ilyen arányokat számonkérni, mikor eleve a hadifogoly és az elhurcolt kategória is egybeolvadt éppúgy, mint a „német származású” vagy „szökött magyar katona” a deportálás indokaként. A kötetben az interjúmunkaiból tematikusan újraserkesztett elbeszélést egészíti ki a szerző a „felejtésre ítélt eseményekről” szóló emlékirat- és szakirodalommal. Ha ez utóbbit nézzük, akkor világos, hogy az 1945–1989 közötti „felejtés” 1990 után nem járt sikerrel, mert a romániai magyar kisebbség történetének csak az 1916–1920 közötti története rendelkezik ehhez hasonló mennyiségű szakirodalommal. Itt Murádin könyve előtt legalább 15 memoár, 4 interjúkötet és

4 szakkönyv foglalkozott az erdélyi magyar civilek elhurcolásával, nem beszélve a szerző 19 tanulmányáról, amely természetesen a könyv törzsanyagát is adta (214–219. o.).⁶ Itt alapvetően a kolozsvári elhurcoltak narratíváját követhetjük, mert Benkő és Papp régebbi megjelent munkájuk bevezető tanulmányában már adtak egy átfogó képet.⁷ Azt is mondhatjuk, hogy az a munka és Murádin jelen könyve együtt egy „teljes” feldolgozást jelent. (Ha van értelme egyáltalán teljességről beszélni.)

Ez a tudástermelés a több országban folyó magyar Gulag-kutatások része, amelyet a 2008-ban megalakult Gulag- és Gupvikutatók Nemzetközi Társasága (GKN) szervez, amelynek Murádin János Kristóf az alelnöke. A téma kutatását nagyban segíti, hogy 2021-ben a Magyar Nemzeti Levéltár létrehozta a Gulag- és Gupvikutató Intézetet elsősorban az Orosz Állami Hadilevéltártól megkapott magyar fogolylisták feldolgozására és a további kutatások szervezésére. Murádin könyve előtt két hasonló tematikájú monográfia született Stark Tamás és Bognár Zalán kutatásai nyomán⁸ (az utóbbi a GKN programjában). A *Felejtésre ítéltve* ezekkel szinkronban írja le az erdélyi interjúk alapján az elhurcolás, a szállítás, a táborélet, a kényszermunka és a hazatérés viszonyait. Tehát egy párhuzamos erdélyi kitekintést kapunk.⁹ Ezenkívül az 1948/1953

5 | *A kárpátaljai magyarok és németek internálása és deportálása 1944 és 1955 között. Levéltári iratok és dokumentumok.* Szerk. Olekszij Korszun, Kosztyó Gyula, Toma Katalin. Budapest Főváros Levéltára–Nemzeti Emlékezet Bizottsága–Kárpáti Kiadó, Bp.–Ungvár 2022. [822 o.]

6 | A téma erdélyi kutatástörténetének összefoglalóját adja Benkő Levente: Néhány adalék az erdélyi kutatás kezdetéhez és fejleményeihez. In: *Fogság, zaklatás, emlékezés. A „málenkij robot” és az elhurcolások változatai a Kárpát-medencében 1944–1953.* Szerk. Benkő Levente, Papp Annamária. Polis–Historikus Egyesület, Kvár 2024. 57–70.

7 | Benkő Levente–Papp Annamária: Parancsok és lágerek között – magyar internáltak és hadifoglyok európai táborokban 1944–1948 között. In: Benkő Levente–Papp Annamária: *Magyar fogolysors a második világháborúban.* I. (Túlélők emlékeznek). Pallas-Akadémia, Csíkszereda 2007. 7–106.

8 | Stark Tamás: *Magyar foglyok a Szovjetunióban.* Lucidus, Bp. 2006.; Bognár Zalán: *„Málenkij robot”. A Magyarországról ítélet nélkül szovjetunióbeli kényszermunkára elhurcolt civilek története.* Kairosz, Bp. 2018.

9 | Hasonló erdélyi korpuszt hoz két másik munka is, „pusztán” az interjúkat tematikusan csoportosítva és összefűzve, közel 400 adatközlő interjút felhasználva: Gazda József: *A Golgota útján.* Hét Krajcár,

utáni fogság-fogoly utóéletről, illetve az erdélyi magyar kollektív emlékezetbe való beemelésről is áttekintést ad, valamint néhány mellékletben több mint 1100 elhurcolt adatait közli. Ennek integrálása egy kötetben mintegy kánonképző újdomságnak tekinthető. Szintén nívum az alap kutatás eredményeként a Kolozsváron létrehozott Sapientia EMTE-különgyűjtemény a táborokból hazahozott emléktárgyak, írott források, valamint a vonatkozó személyes dokumentumok számára.

Ugyanakkor a magyarországi Gulag-, Gupvi-, „málenkij robot”-kutatások teljesen érthető, Kárpát-medencei keretbe való elhelyezése és a konferenciák sora óhatatlanul azzal jár, hogy összemósódhatnak a különböző, 1944–1945-ben lezajlott, magyarsággal szembeni atrocitások: a Beneš-dekrétumok következményei; a kárpátaljai, a magyarországi és az erdélyi, arányaiban más-más „málenkij robot” és a délvidéki „partizánbosszú”. Miközben az öt országban mindeközben a „magyarság” más-más hatalmi viszonylatokkal bírt.¹⁰

Abban szakmai konszenzus van, hogy a romániai magyar kisebbség történetében az 1944–1947 közti időszak a legmeghatározóbb fordulópont, nemcsak az új impériumváltás miatt, hanem mert megszűnik az önálló magyar politikai közösség, a jogállamiság, illetve a magántulajdont és a közösségi javakat államosítják, eltűnnek a párhuzamos kisebbségi közösségek (a zsidók, valamint a németek), és folyamatában

az 1944 előttihez képest egy torz kisebbségi társadalmi struktúra jött létre. Arról azonban, hogy Románián és Erdélyen belül milyen is a magyar közösség pozíciója, két egymással nem ellentétes, de mégis párhuzamos megközelítés alakult ki, amely egyszerre szólt az alávetettségről és a Magyar Népi Szövetség (MNSZ) országos politikában játszott szerepéről, baloldali tömegbázis voltáról. Molnár Gusztáv még az 1980-as években készült interjúi alapján Észak-Erdélyi Köztársaságra, a regionálisan magyar dominanciájú baloldali vezetésre utalt az észak-erdélyi szovjet közigazgatás időszakában (1944. november–1945. március).¹¹ Fülöp Mihály és Vincze Gábor a dokumentumközléseikben már egy sokkal árnyaltabb képet mutatnak be, ahol megjelenik az etnikai alávetettség, de ugyanakkor az MNSZ-nek az integrációs és érdekvédelmi szerepe is a román baloldalon belül.¹² Bizonyos értelemben épp az 1944-es deportálások, illetve abban a román közigazgatás és a polgári pártok szerepe, majd a Maniugárdák megfélemlítő akciói tették megkerülhetlenné a román baloldali integrációt, amely annál is inkább elkerülhetetlen volt, mert a MADOSZ hagyományán kívüli csoportok közül csak a magyar szociáldemokraták szerveződhettek mint párttagozat. Lönhárt Tamás, Nagy Mihály Zoltán, Olti Ágoston az MNSZ-t az országos és a nemzetközi viszonylatban értelmezik: az RKP számára a szövetség külpolitikailag is hasznos, és Erdélyben is választói bázist teremtett,

Bp. 2017.; Benkő Levente–Papp Annamária: *Magyar fogolysors a második világháborúban*. I. (Túlélők emlékeznek). Pallas-Akadémia, Csíkszereda 2007. 107–348. Itt az adatközlőket a névmutatóban külön nem jelezték, de több száz interjúról van szó.

10 | A téma kutatásáról jó áttekintést ad a Gulag- és Gupvikutatók Nemzetközi Társaságának honlapja: <https://gulag.hu/> (utolsó megtekintés: 2025. 03. 04.).

11 | Molnár Gusztáv: *Önrendelkezési törekvések az „észak-erdélyi köztársaság idején”, 1944. október 11. – 1945. március 13.* In: *Autonómia és integráció*. Szerk. Molnár Gusztáv. Bp. 1993. 92–139.

12 | Gál Mária et. al.: *Fehér könyv az 1944. őszi magyarellenes atrocitásokról*. Kvár 1995.; Fülöp Mihály–Vincze Gábor: *Revízió vagy autonómia? Iratok a magyar-román kapcsolatok történetéről (1945–1947)*. Teleki László Alapítvány, Bp. 1998.; Vincze Gábor: *A Groza-kormányt támogató Magyar Népi Szövetség*. *Magyar Kisebbség* 4. évf. 1998/2. 142–153.

miközben volt MADOSZ-os vezetőin keresztül alárendelik a pártállami átalakításnak.¹³ Így mind az 1944-es deportálások, mind a fogoly- és hadifogolykérdés, a hazaszállítás másodrangú ügy. Miközben ez kb. 50 ezer családot érinthetett a magyar közösségen belül. Amit az eddigi szakirodalom alapján nemigen lehet látni, az épp a két tématerület (MNSZ-értelmezés/deportálások, etnikai diszkrimináció) közti kapcsolat vagy másként a magyar baloldal regionális befolyása és az új kisebbségi helyzet minden napjai közötti viszony, amely természetesen a helyi társadalomban volna a legmegragadhatóbb. Erről azonban nagyon keveset tudunk. De ha megnézzük a két nagy mélyfúrást végző kronológiát és néhány szórványos esettanulmányt, akkor látszik, hogy nehezen ment az MNSZ befolyásszerzése, és sokféle MNSZ létezhetett a magyarok lakta településeken, ahogy nagyon különböző lehetett az egyes vidékek, települések vezetése is.¹⁴ Erről hasonlóképpen nagyon keveset tudunk. Ennek meghaladása pedig fontos volna. Murádin egy átfogó monográfiát adott közre a témáról, és miközben valószínűnek tartom, hogy több levéltári forrás létezhet annál, amennyit eddig a kérdés kutatói feltártak, az alapvetően már nemigen változtatná meg az ismereteinket, és a potenciális emlékezők is lassan elfognak.

Az erdélyi magyar kisebbségtörténetírásban a sokféle szemléleti megközelítés között a kisebbségi kollektív azonosságtudat szempontjából párhuzamosan két nézőpont

van jelen. Az egyik a múltfeltárás keretében a magyarokkal szemben elkövetett igazságtalanságokra, a szenvedéstörténetre koncentrálnak, amely a közösség igazságérzetét erősíti. Ebből kiindulva az azonosságtudat koherenciáját elsősorban a hatalmi aszinkronnak való alávetettség, kiszolgáltatottság és az ezzel szembeni ellenállás határozza meg. A főbb témák: háborús veszteségek, szovjet munkatáborokba való elhurcolás, vagyonvesztés, Maniu-gárdák, egyházüldözés, 1956, politikai fogság, az államszocializmus repressziós rendszere, magyarellenesség. Ugyanakkor az intézmény és társadalomtörténetre koncentrálnak kutatásokban egy másik nézőpont lett a meghatározó. Nevezetesen az, hogy egy-egy adott rendszeren belül milyen alkalmazkodási gyakorlatok működtek a helyzet elviselhetőbbé tétele, a hagyományközösség fenntartása érdekében, a hatalmi aszinkronnal szemben milyen védekezési formák, adaptációs gyakorlatok terjedtek el.

A két szemlélet között nem hiszem, hogy mély ideologikus különbség volna, sokkal inkább az adott eseménytörténet részletező feltárásának igénye, illetve a társadalomtörténeti, intézményi szélesebb kontextus ebben a meghatározó. A végkimenetele – tehát az, hogy milyen emlékezetkultúra kialakításához vezet mindez – azonban már lényegi, megosztó kérdés. Mi is dominánsan a kisebbségi magyar közösségek egy-egy generációjának a nagy kollektív történelmi élménye? Például az országvész; a

13 | Kovács Szabolcs: A Magyar Népi Szövetség a történetírásban a rendszerváltás előtt és után. *Erdélyi Krónika*, 2023. március 5. <https://erdelyikronika.net/2023/03/05/a-magyar-nepi-szovetseg-a-tortenetirasban-a-rendszervaltas-elott-es-utan/> (utolsó megtekintés: 2025. 02. 10.); Lönhárt Tamás: *Uniunea Populară Maghiară în perioada instaurării regimului comunist în România (1944–1948)*. Argonaut, Cluj 2008.; Nagy Mihály Zoltán–Olti Ágoston: *Érdekképviselet vagy pártpolitika? Iratok a Magyar Népi Szövetség történetéhez*. Pro-Print, Csíkszereda 2009.

14 | Márton Áron *élete és munkássága. Kronológia*. Összeáll. Marton József. Pro-Print, Csíkszereda 2020. I. 208–215; II. 19–170; *Időtár. Marosvásárhely történeti kronológiája, 1919–1944*. III. Összeáll. Sebestyén Mihály. Mentor Kiadó, Marosvásárhely 2011. 464–468; *Időtár. Marosvásárhely történeti kronológiája, 1945–1989*. IV. Összeáll. Sebestyén Mihály. Mentor Kiadó, Marosvásárhely 2014. 9–42; Gagy József: *A krízis éve a Székelyföldön 1949*. Pro-Print, Csíkszereda 2004.; Fócze János: *Két malomkő között. Társadalom és pártszervezés Szépvízen és a Szépvízi járásban (1945–1947)*. *Múltunk* 2024/4. 178–219.

kisebbségi társadalom építése; a Magyarországhoz való visszatérés; a „hontalanság évei”/„málenkij robot”/„partizánbosszú”/Maniu-gárdák vs. MNSZ; a demográfiai csökkenés, marginalizáció tudata vagy az 1989 utáni újrászerveződés, egy új akkomodációs helyzet (az asszimilációs és az integracionista nemzetiségpolitika után), a határtalanítás új lehetőségei?

Talán érdemes átgondolni Murádin János Kristófnak egy memoár előszavában megfogalmazott megállapítását: „... a szabadult rab emlékezetéből szinte nyomban kimosódnak a részletek, a fogolyélet hétköznapijai, s csak a szenvedéseinek sajnó fájdalma marad meg, s a vele törtétek

egy-egy megrázóbb eseménye. Védekezni ez ellen kevesen tudnak”.¹⁵ Tehát ezt a nagyobb közösség történetére vetítve úgy értelmezhetjük, hogy a szenvedés, a kisebbségi szerkezeti egyenlőtlenségek, a hatalmi aszinkronok feltárásán túl forduljunk a hétköznapiak, a helyi társadalom történései felé. Ebből a végső soron boldogulás-, otthonkeresés-gyakorlatokból is létrejöhet egy történeti mozaik, amely már nemcsak az elszenvedett sorsról szól, hanem a történések lehetőség szerinti cselekvő alakításáról vagy az arra tett próbálkozásokról.

BÁRDI NÁNDOR

15 | Murádin János Kristóf: A történelem sodrában. In: Ercsey Gyula: *Farkasok árnyékában. Kolozsváriak a Gulágon*. EME, Kvár 2006. 21.